

**ԹՈՒՐՔԻԱՅԻ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ
ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ
ԿՈՎԿԱՍԻ ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ**

ՂԱՓԼԱՆՅԱՆ Վ.

vardanghaplanyan@gmail.com

Պատերազմները Լեռնային Ղարաբաղում և Աբխազիայում հանգեցրին այն բանին, որ սկսած 1990-ականների կեսերից Հարավային Կովկասում ձևավորվեցին ևս երկու փաստացիորեն անկախ պետություններ: Վերջիններիս հետ հարաբերությունները և հակամարտությունների հարցում որդեգրած քաղաքականությունը դարձան Թուրքիայի արտաքին քաղաքականության կարևոր հիմնահարցերից:

Թուրքիայի կողմից աբխազական հակամարտությունում որդեգրած քաղաքականությունը հասկանալու համար անհրաժեշտ է դիտարկել, թե Անկարան ինչ հիմնապայմանների վրա էր կառուցում իր հարաբերությունները Սովետմի և Թբիլիսիի հետ: Աբխազիան պատմականորեն գտնվել է թուրքական իշխանությունների հետաքրքրության գոտում՝ հանդիսանալով կարևոր միջանկյալ հանգույց Հյուսիսային Կովկասի թուրքական ժողովուրդների հետ հարաբերություններում: Աբխազիայի նկատմամբ թուրքական կողմի ոչ անտարբեր վերաբերմունքի օբյեկտ էր նաև Թուրքիայում մինչ օրս գոյություն ունեցող աբխազական բավական մեծ համայնքը: Միևնույն ժամանակ 1990-ականներին նախկինում խորհրդային պետության մաս կազմող հանրապետությունների անկախացումը Անկարային հնարավորություն տվեց դառնալ կասպյան ավազանի էներգետիկ պաշարների՝ դեպի Արևմուտք տեղափոխման ճանապարհի կարևորագույն հանգույցներից մեկը, ինչի հետևանքով Վրաստանը թուրքական կողմի համար դարձավ կապող կամուրջ Թուրքիայի և Ադրբեջանի միջև: Թբիլիսիի հետ արդյունավետ տարածաշրջանային համագործակցությունը խոչընդոտում էր Անկարայի կողմից Սովետմի հետ պաշտոնական հարաբերությունների հաստատմանը: Աբխազիայում Թուրքիայի քաղաքականությունը ուսումնասիրելիս ուշադրության կենտրոնում պետք է պահել վերջինիս տարածքում առկա մարդաշատ աբխազական համայնքը և դրա գործող կազմակերպությունները: Վերջիններից առավել աչքի են ընկնում «Կովկասյան Աբխազիայի համերաշխության հանձնաժողովը» (Kafkas-

Թուրքիայի քաղաքականության առանձնահատկությունները...

Abhazya Dayanýşma Komitesi – KADK) և «Կովկասյան Աբխազիայի մշակութային հանձնաժողովը», որոնք բավական ակտիվ էին վրաց-աբխազական պատերազմի տարիներին: Նրանց միջոցներով Թուրքիայում հավաքվում էր մարդասիրական օգնություն, կազմակերպվում էին հանրային քննարկումներ և հանդիպումներ¹: Նման մեծ աբխազական համայնք ունենալը բավական շահավետ է Անկարայի համար, որ հնարավորություն է տալիս միջանձնային մակարդակով հարաբերություններ կառուցել Սուխումի հետ՝ խոսափելով Թբիլիսիի հետ հարաբերություններում աբխազական գործոնի հետ կապված հնարավոր լարվածությունից: Դրան զուգահեռ՝ համայնքի առկայությունը Թուրքիայում պաշտոնական Սուխումին հնարավորություն է տալիս օտարերկյա կապիտալի ներհոս ապահովել իրենց երկիր:

Միևնույն ժամանակ, չի կարելի ձևավորված հարաբերություններում անուշադրության մատնել տնտեսական բաղադրիչը: Թուրքիայի արևելյան և սևծովյան շրջանների գործարարները հնարավորություն ստացան իրենց ապրանքները արտահանել Աբխազիա և ներդրումներ կատարել օգտակար հանածոների արտահանման ոլորտում: Աբխազիայի հետ առևտրական կապերի հաստատումը հետագայում բացում էր Ռուսաստանի հարավ-արևմտյան շրջանների շուկա մուտք գործելու հեռանկարը: Պատահական չէ, որ 1994 թվականից Սուխումի և Տրապիզոնի միջև հաստատվեց լաստանավային հաղորդակցություն, որը գործում էր մինչև 1996 թվականը: Թուրքական գործարար այդպիսի ակտիվությունը Աբխազիայում կարելի է բացատրել առաջին հերթին աբխազական համայնքի առկայությամբ, որը ձգտում էր հնարավոր բոլոր միջոցներով օգնել իր հայրենիքին, իսկ թուրքական իշխանությունները փորձում էին որոշակի օգուտներ քաղել ստեղծված իրավիճակից:

Թուրք-վրացական հարաբերություններում հաջորդ կարևոր փոփոխությունը տեղի ունեցավ 1996 թ., երբ ԱՊՀ երկրների ղեկավարների խորհրդի որոշմամբ՝ Աբխազիայի նկատմամբ սկսվեց կիրառվել միջազգային շրջափակում²: Նման որոշման արդյունքում Թուրքիան ստիպված էր արձագանքել ստեղծված իրավիճակին և միացավ ուժի մեջ մտած պատժամիջոցներին՝ դա-

¹ St'u Gültekin-Punsmann B., Argun Başkan and Kemal Tarba, Abkhazia for the integration of the Black Sea. TEPAV-ORSAM, 2009, pp 11-13.

² St'u Решение Совета глав государств СНГ «О мерах по урегулированию конфликта в Абхазии, Грузия», 19.01.1996 г.

Ղափլանյան Վ.

դարեցնելով լաստանավային հաղորդակցությունը Տրապիզոնի և Սուփտմի նավահանգիստների միջև³:

Հայաստանի հետ ունեցած փակ սահմանի և հայ-ադրբեջանական հակամարտության պայմաններում Անկարան ստիպված էր կարևոր տեղ վերապահել Վրաստանին, որը, փաստացիորեն հանդիսանալով Ադրբեջանի հետ կապող միակ օդակը, ներգրավվեց տարածաշրջանային մի շարք կարևոր ծրագրերում, այդ թվում Բաքու-Թբիլիսի-Ջեյհան նավթամուղի և Բաքու-Թբիլիսի-Էրզրում գազամուղի կառուցումները: Թուրքիայի և Վրաստանի միջև առկա տնտեսական կապերը պատկերացնելու համար բավական է միայն նշել, որ ըստ թուրքական ԱԳՆ տվյալների՝ երկու երկրների միջև առևտրաշրջանառությունը 2015 թվականին կազմում էր մոտ 1.5 միլիարդ դոլար⁴: Ստեղծված պայմաններում թուրքական իշխանությունների համար Վրաստանի հետ հարաբերությունների լարումը անհեռատես քայլ կլիներ: Միանալով Աբխազիայի դեմ գործող շրջափակմանը՝ Անկարան փորձում էր պաշտոնական Թբիլիսիին վստահեցնել, որ լիովին աջակցում է Վրաստանի տարածքային ամբողջականության պահանջներին՝ չնայած այն բանին, որ թուրքաբնակ աբխազական համայնքը փորձում էր հնարավոր բոլոր տարբերակներով օգնել պատմական հայրենիքին:

Իրավիճակը զգալի փոխվեց, երբ Ռուսաստանը աստիճանաբար սկսեց մեղմել Աբխազիայի նկատմամբ կիրառվող պատժամիջոցները: 2000 թ. Ռուսաստանը ԱՊՀ անդամ երկրների քաղաքացիներին թույլատրեց հատել ռուսաբխազական սահմանը, իսկ 2006 թ. ապրիլից իշխանությունները թույլատրեցին կրկնակի մուտքի վիզաներով նաև այդ սահմանը հատել ոչ ԱՊՀ անդամ երկրների քաղաքացիներին⁵: Թուրքիայի քաղաքացիների համար Աբխազիա մուտք գործելու խնդիրը առավել հեշտացրեց 2010 թ. Թուրքիայի և Ռուսաստանի միջև կնքված միջպետական պայմանագիրը, որով երկու երկրների միջև վերացվեց վիզային կարգը⁶:

³ St'u Abkhazian access to Turkey Curbed. The Jamestown Foundation, September 24, 1996 <https://goo.gl/ZwBrcU>

⁴ Թուրքիայի և Վրաստանի միջև տնտեսական հարաբերությունների մասին տե՛ս Թուրքիայի Հանրապետության ԱԳՆ կայքում (<https://goo.gl/bhhwRi>)

⁵ St'u **Gültekin-Punsmann B.**, Questioning The Embargo On Abkhazia: Turkey's Role In Integrating Into The Black Sea Region, Turkish Policy Quarterly Vol 8 No 4, Winter 2009, p. 81.

⁶ St'u Russia and Turkey Agree on Visa-free Travel, Russia Today, 18.10.2010 (<https://goo.gl/cjL7op>)

Թուրքիայի քաղաքականության առանձնահատկությունները...

Թուրք-աբխազական կապերի ամրապնդմանը նպաստեց նաև Ռուսաստանի՝ 2008 թ. կայացրած որոշումը, որով չեղյալ էին հայտարարվում 1996 թ. ԱՊՀ որոշմամբ՝ Աբխազիայի դեմ կիրառվող տնտեսական, ֆինանսական և տրանսպորտային պատժամիջոցները⁷: Այս հանգամանքը, ինչպես նաև հետագայում Ռուսաստանի կողմից Աբխազիայի հանրապետության անկախության ճանաչումը Թուրքիային տվեցին լայն հնարավորություններ Աբխազիայում տնտեսական ծրագրեր իրականացնելու համար:

Անկարայի համար կարևոր խնդիր է Աբխազիայի դեմ կիրառվող ծովային շրջափակման խնդիրը, որը թուրք դիվանագետները փորձում են լուծել Վրաստանի և Աբխազիայի իշխանությունների հետ ունեցած հանդիպումներում⁸: Պատժամիջոցների վերացումը Թուրքիային հնարավորություն կտա առանց միջնորդների ուղղակիորեն ներդրումներ կատարել աբխազական տնտեսությունում՝ մրցակցության մեջ մտնելով Ռուսաստանի հետ: Թուրքական իշխանությունները կարողանում էին օգտագործել իրենց երկրի աբխազ բնակչությանը Աբխազիայում իրենց մշակութային ազդեցությունը տարածելու համար: Այս նպատակին էր ուղղված 1995 թ. Բաշարանում թուրքական մասնավոր վարժարանի բացումը⁹:

ԼՂ հիմնահարցում թուրքական իշխանությունների վարած քաղաքականությունը մեծապես կախված էր թուրք-հայկական հարաբերություններից: Անհրաժեշտ է նշել, որ անկախ Հայաստանի առջև հայտնված մարտահրավերներից մեկը իր և Թուրքիայի միջև առկա փոխադարձ անվստահությունն էր: Հայաստանին մտահոգում էր հարևանի հետ առճակատվելու վտանգը, իսկ Թուրքիան իր հերթին անհանգստացած էր, որ Հայաստանը կարող է միջազգային հարթակներում բարձրացնել Հայոց ցեղասպանության հարցը¹⁰: 1991 թվականի ապրիլին Մոսկվայում Թուրքիայի դեսպան Վուքան Վուրալի գլխավորած պատվիրակության Հայաստան կատարած այցով սկսվեցին բանակցություններ, որոնք հնարավորություն տվեցին ուրվագծել երկու պետությունների ակնկալիքները՝ երկկողմ հարաբերություններում: Եթե Հայաստանի

⁷ St'u «Россия отменила санкции в отношении Абхазии», Риа Новости, 16.05.2008 (<https://goo.gl/Vwc895>)

⁸ St'u **Vindimian M.**, «Evolution of Turkish Foreign Policy towards Georgia», ISPI, 2010, p. 8

⁹ St'u **Gültekin-Punsmann B.**, Argun Başkan and Kemal Tarba, Abkhazia for the Integration of the Black Sea, TEPAV-ORSAM, 2009, p. 14.

¹⁰ St'u **Демоян Г.** Внешняя политика Турции и Карабахский конфликт, Е., 2013, с. 147.

Ղափլանյան Վ.

դեպքում առաջնահերթություն էր տնտեսական կապերի հաստատումը, ապա Թուրքիայի համար դա Արցախյան հակամարտության կարգավորման և հայ-թուրքական սահմանի ճանաչման հարցերն էին¹¹: Սակայն կարճ ժամանակ անց կողմերի աղմկահարույց հայտարարություններից հետո նրանց միջև սաղմնավորվող երկխոսությունը անհաջողություն կրեց: Մասնավորապես «Аргументы и факты» թերթին տված հարցազրույցում Լևոն Տեր-Պետրոսյանը նշել էր, որ Խորհրդային Ռուսաստանը Թուրքիայի և մահմեդական ժողովուրդների համակրանքը շահելու համար Լեռնային Ղարաբաղը զիջեց Ադրբեյջանին, իսկ Կարսի մարզը՝ Թուրքիային¹²: Դրան ի պատասխան՝ դեսպան Վ.Վուրյալը հայտարարեց, որ «Հայաստանի հարևանությամբ գտնվող ոչ մի պետական միավոր չի կարող և չպետք է մի կտոր հող տա ՀՀ-ին...»¹³: Արդյունքում ձախողվեց Անկարայի և Երևանի միջև միջպետական հարաբերություններ հաստատելու հերթական փորձը: Իրավիճակը առավելապես սրվեց Լեռնային Ղարաբաղում ընթացող պատերազմի պատճառով: Հարաբերությունների հաստատմանը նոր թափ տրվեց միայն Հայաստանի անկախացումից հետո: Հատկանշական է, որ ՀՀ անկախության ճանաչումից հետո թուրքական իշխանությունները երկկողմ դիվանագիտական հարաբերություններ հաստատելու համար առաջ քաշեցին մի շարք նախապայմաններ, մինչդեռ հայկական կողմը այս պարագայում ձգտում էր դիվանագիտական հարաբերություններ հաստատել առանց որևէ նախապայմանի¹⁴: Առաջ քաշված կետերի թվում էր նաև ԼՂ հակամարտության՝ հոգուտ Ադրբեյջանի լուծումը, ինչը մատնանշում էր այս հարցում Անկարայի դիրքորոշումը: Թուրքիան միաժամանակ ձգտում էր որոշակի հարաբերություններ պահպանել Հայաստանի հետ: Այս քաղաքականության ամրապնդմանն էր ուղղված Հայաստանին «Սևծովյան տնտեսական համագործակցության կազմակերպության» գա-գաթնաժողովին մասնակցելու հրավերը¹⁵: Այս քայլը հստակ ազդակ էր հայ-

¹¹ Տե՛ս Սաֆրաստյան Ռ., Հնարավոր չէ 21-րդ դարում պատնեշներ ստեղծել հարևանների միջև, Ե., 2003, էջ 39:

¹² Տե՛ս Нагорный Карабах: Два взгляда на одну проблему. Позиции лидеров Армении и Азербайджана (Аргументы и факты, № 18, 08.05.1991).

¹³ Տե՛ս Демоян Г., նշվ. աշխ., էջ 150:

¹⁴ Տե՛ս Հովհաննիսյան Ն., Մերձավորարևելյան տարածաշրջանը և Հայաստանի ազգային անվտանգության խնդիրը, Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ, թիվ 16, Ե., 1996, էջ 14.

¹⁵ Տե՛ս Демоян Г., նշվ. աշխ., էջ 154-155:

Թուրքիայի քաղաքականության առանձնահատկությունները...

կական իշխանություններին, որ թուրքական կողմը պատրաստ է Երևանն ընդգրկել տարածաշրջանային տնտեսական նախաձեռնություններում:

Սակայն Արցախում հայկական ուժերի հաջողությունները հանգեցնում էին Հայաստանի և Թուրքիայի միջև հարաբերությունների լարմանը: Իրավիճակը հատկապես սրվեց 1992 թվականի առաջին ամիսներին, երբ Հայաստանը կանգնեց թուրքական իրական ներխուժման վտանգի առաջ: Սակայն ԱՊՀ կոլեկտիվ անվտանգության զորքերի հրամանատար Ե. Շապոշնիկովի հայտարարությունը¹⁶, իսկ այնուհետև ադրբեջանական զինված ուժերի լայնածավալ հարձակողական գործողությունները ԼՂ-ում՝ Թուրքիային ստիպեցին բավարարվել Հայաստանի նկատմամբ ռազմաշունչ հռետորաբանությամբ՝ խուսափելով իրական գործողություններից: Միևնույն ժամանակ Արցախում հայկական ուժերի առաջխաղացմանը զուգահեռ՝ Թուրքիայում ծավալվում էր ռազմատենչ հռետորաբանությունը: Հատկանշական է, որ 1993 թ. ապրիլին՝ Քարվաճառի ազատագրումից հետո, Անկարան Հայաստանը ենթարկեց ամբողջական շրջափակման¹⁷:

ԼՂ պատերազմի տարիներին Բաքուն Թուրքիայից ստանում էր նաև զգալի դիվանագիտական աջակցություն: Անկարայի նախաձեռնությամբ 1993 թվականի ապրիլի 30-ին ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհուրդը ընդունեց ԼՂ պատերազմին վերաբերող «N°822» բանաձևը, որը հայկական կողմին կոչ էր անում ռազմական ուժերը դուրս բերել Քարվաճառից և մնացյալ տարածքներից և վերսկսել երկկողմ բանակցությունները¹⁸:

Այսպիսով, անկարայի որդեգրած դիրքորոշումը երկու հիմնախնդիրների վերաբերյալ կտրականապես տարբեր է: Եթե Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության դեպքում թուրքական իշխանությունները վարում են հստակ ադրբեջանամետ քաղաքականություն՝ բազմիցս հանդես գալով Ադրբեջանի տարածքային ամբողջականության դիրքերից, ապա Աբխազիայի հարցում նրանք փորձում են վարել ավելի ճկուն քաղաքականություն՝ պաշտոնապես պաշտպանելով Վրաստանին, սակայն միջնորդված ճանապարհներով կապեր հաստատելով Աբխազիայի հետ:

¹⁶ Տե՛ս Այվազյան Հ., Ղարաբաղյան ազատագրական պատերազմ, Ե., 2004, էջ 522:

¹⁷ Տե՛ս ՀՀ ԱԳՆ պաշտոնական կայքում Մերձավոր և Միջին Արևելքի վարչության Հայաստան-Թուրքիա հարաբերությունների ժամանակագրությունը, էջ 5:

¹⁸ Տե՛ս De Pauw F., Turkey's Policies in Transcaucasia: Contested Borders in Caucasus, 1996, p 117-119.

Ղափլանյան Վ.

Լեռնային Ղարաբաղի հարցում թուրքական նման քաղաքականությունը նաև կարելի է բացատրել տնտեսական գործոնով, որովհետև ներկայիս Հայաստանը տնտեսական առումով ոչինչ չի կարող հակադրել Ադրբեջանի նավթի և գազի պաշարներին: Միևնույն ժամանակ, Թուրքիայում աբխազական համայնքի ակտիվ գործունեությունը թուրքական իշխանություններին հնարավորություն է տալիս միջնորդավորված կերպով իր ազդեցությունը ուժեղացնել երկրում, սակայն միևնույն ժամանակ տարբեր ոլորտներում պահպանելով ռազմավարական համագործակցությունը Վրաստանի հետ: Աբխազական պետությունը Թուրքիայի իշխանությունների կողմից դիտարկվում էր որպես կարևոր ազդեցության գոտի, ինչի հետևանքով Անկարան ձգտում էր առնվազն չկորցնել իր ունեցած հեղինակությունը այս երկրամասում, որտեղ թուրքական պետությանը շարունակում են դիտարկել որպես այլընտրանք Ռուսաստանին, մինչդեռ Լեռնային Ղարաբաղի պարագայում Թուրքիան հանդես էր գալիս հոգուտ Ադրբեջանի տարածքային ամբողջականության:

Կարելի է եզրակացնել, որ Լեռնային Ղարաբաղի հիմնահարցում Թուրքիան միտումնավոր պահպանում է ստեղծված «ստատուս քվո»-ն, ինչի շնորհիվ կարողանում է իր ազդեցությունն ու հեղինակությունը մեծացնել Ադրբեջանում, իսկ Հայաստանը ստիպված է զգալի ֆինանսական միջոցներ ծախսել և աշխատանք կատարել Արցախյան հիմնահարցի կարգավորման համար: Աբխազիայի հարցում Անկարայի առաջնային նպատակներից է ստեղծված միջնորդավորված հարաբերությունների պահպանումը, ինչպես նաև Թբիլիսիի և Սուփումի միջև համագործակցության եզրեր գտնելը, ինչը թույլ կտար Թուրքիային ամրապնդել իր դիրքերը Աբխազիայում:

THE PECULIARITIES OF TURKEY'S POLICY IN THE SOUTH CAUCASUS CONFLICTS

GHAPLANYAN V.

Summary

The article aims at examining the Turkish policy concerning the Nagorno-Karabakh and Abkhazian conflicts. The study will give an opportunity to reveal the peculiarities of the Turkish policy on the part of the Turkish authorities and their

motives in the issue of these 2 ethnic regional conflicts. The study will also make it possible to highlight Turkey's stance on the feasible ways of resolving the conflicts, as well as its relations with the conflicting sides.

ОСОБЕННОСТИ ПОЛИТИКИ ТУРЦИИ В ОТНОШЕНИИ КОНФЛИКТОВ НА ЮЖНОМ КАВКАЗЕ

КАПЛАНЫН В.

Резюме

Анализ турецкой политики в отношении конфликтов в Нагорном Карабахе и Абхазии способствует выявлению особенностей политики турецких властей в вопросе рассматриваемых этнических конфликтов, а также определению позиции Турции в вопросе возможных путей разрешения конфликтов.